Gr. Mikó Imre

Debreczeni Márton élete¹

Egy közönséges származású, de nem közönséges életű férfit ismertetnek e sorok. Neki a természet és önszorgalom sokat, szülők és szerencse, az életen kívül, semmit sem nem adtak. Hatalmas tehetségei nehéz munkákra, fontos küldetés betöltésére hivatottságát tanúsítják; ő sejtette ezt és híven kereste az utat, mely célhoz vigye; kereste a helyet, honnan rendeltetését betölthesse. Fájdalom! oly hazában született, melynek viszonyai között egyiket sem lelheté fel. Lelkének főképpen két gazdag kincs-ere volt, a bányászat és költészet aknáiból. Kedvező körülmények közt az első tetemes jóllétet, az utolsó dicsőséget árasztandott e hazára. Nem ő az oka, hogy életfeladatát sem egy, sem más téren, úgy amint az eszközöket hozzá bírta, meg nem oldhatá. Mint csaknem minden kiváló egyéniségei a hazának, az életcél – e nagyszerű gomolyag – egyes szálainak lefejtéseivel kelle, hogy ő is megelégedjék. Megkezdeni sok hasznost, nagyot és szépet, ezer nehézségekkel küzdve létesíteni némelyeket, bizonyosságát adni a benne lakó erős szellemnek, s e között megtörve le-tűnni, elfelejtetni, sőt kellően nem is ösmertetni – ez volt életének sajnálatos végze-te.

Én ismertem őt szegény külső viszonyai közt, igen, gazdag benső életében, a férfikor cselekvő szakában ifjúsága, barátai megismertettek fiatalságával; irományait – egy valódi lángész nagy becsű emlékeit – kezeimben őrzöm, míg egy részüket reményeim szerint a közönségnek átadhatnám; végnapjai is közel hozzám folytak le. Ismétlem: én ismertem őt, nekem sikerült benne bizalmat ébreszteni irányomban, sikerült megnyitni nemes szívét, feltárni szerény lelkének egész eszmegazdagságát; s nem átallom kimondani, hogy, ámbár hivatali rangom fölébe helyezett, szelleme fel-sőséget szíves örömet elismertem, barátságában büszkeségemet találám. És most, mikor ő már az élet fáradalmát sebeivel együtt piheni, és nekem azokat még hor-doznom kell, s munkálkodnom illik; hajlamaimnak engedek, kötelességem vélem teljesíteni, midőn életéből – ezen, a nagyközönségre nézve mindvégig zárva maradt gazdag tartalmú könyvből – az irodalmi és ipartörténelem számára némieket fel-jegyzek.

Ha más viszonyok közt érendé a halál, talán nem érdekelt volna ennyire. Termé-szetünk gyarlósága: boldog állapotban, kívánt életfolyás mellett a szeretet és ke-gyelet kötelességeinek érzésével, néha tettek nélkül is, megelégedni. De mivel pá-lyája fényes délpontján, szakmájában oly kikészülten hona iránt annyi hűségérzet-tel, csaknem erőszakkal zúzatott szét a tettekre hivatott élet; mert égető inségben roskadt össze az erős test, gyötrelmes kínok közt aludt ki az oly szüztisztán és hasznos fénnyel égett lélek – im ezért kétszeres erkölcsi tartozásnak érzem szerény emlékének ez elégtételt megadni.

*

¹ Debreczeni Márton: *A kióvi csata*. Pest, 1854. c. kötetből (Emich Gusztáv tulajdona).

Debreczeni Márton született 1802. január 25-én Gyerőmonostoron Kolozs vármegyében. Atyja Debreczeni János, egy szegény fazekas, anyja Lőrincz Erzsébet volt. Első oktatását (1809–1813) a helybeli ref. iskolában nyerte. „Mesterségünkhöz nincs kedve, mindig könyveit búvja” panaszlá gyakran a tűnődő édesanya. Ez utolsó évben egy oda való ifjú, Ignác Márton, szülőit meglátogatván, a kis Debreczeni ennek deáki egyenruháját megpillantá, s azóta minduntalan kényszeríté szülőit „vinnék őt is oda, hol ilyen köntöst adnak”. És az ifjúban erős gyámolítóra talált. Az aggodalmas szülők szegénységüket hozván fel, ez „az isteni gondviselésben, és jó emberekbeni bizalommal” nyugtatá meg. Sok szegény ifjú ment már – mondta – csaknem koldusbottal kezében, e kettős hitre támaszkodva, protestáns tanodáinkba, melyeknek később díszjeivé s hazának és tudománynak „büszkeségeivé lettek”. – És a szülői elhatározás meglőn. Nem volt azóta Mártonunk előtt oly ember a világon, mint az ő pártfogója. Gyermekségében azon komoly természetű mély érzelem, azon tisztelettel párosult vonzalom támadt iránta, mely a jobb alkotású emberben síriglan meg szokott maradni, s melyet belőle is csak a halál szakasztott ki. Nem volt ő ezután szülőié, nem magáé, egyedül vágyában s vágyának élt. – Kettőről akart csak hallani, tudni: könyveiről, s felsőbb tanodába menése idejéről.

Hamar eljött ez, hamarabb, mint hiheté. Már 1814 elején a kolozsvári ev. ref. főtanodában látjuk, hol 1818-ig nevezett barátja vezetése alatt az alsóbb osztályokat, 1823-ig a bölcséleti és törvénytani, összes, valamint a hittani első tanfolyamot is, az első hely állandó megtartásával végezte. Kortársai egy szép emléket őrizének meg felőle amaz időkből. „Jól emlékszem ma is” – hallám egyiktől – „ama bényomásra, mit egy kis köpcös, kék szemű, bátorlalan, fehér condrájú kalotaszegi² gyerek tett mindnyájunkra, midőn őt tanulási időszak kezdetén a padok végső végén, három-négy hét múlva közepén, utoljára az első pad legelején pillantók meg.”

Tanítója ezeket jegyzi fel az első időszakból. Anyja halála után – amely csakhamar történt – huzamos ideig gyakran találta a jeles gyermeket könyveire borultan sírva. Kézikönyvek helyett gyakran classicusokat tartott kezében, s kérdésére: miért nem tanulja a kiszabott leckét? felelte: „engedelmet kérek tanító úr, már tudom a magyarázatból”. Különös hajlama mutatkozott költészet és hangművészet iránt. Ovid, Virgil és Horác verseit oly értelmesen szavalta, mintha ő írta volna. Évszázkok végével osztálya nevében tanítóitól ő búcsúzott el. Hegedűt és waldhornt természetesen úton tanult, később kotta szerint, s mind kettőt jelesen, az utolsót szenvedéllyel játszta – magán élvezetért, a nemzeti színház orchaesterében, baráti vigalmak közt, sőt magasb hivatalnok korában is.

A második időszakból emlékeznek barátai, hogy egy közvizsgálatkor bizonyos gróf Rhédei alapítványt – 90 v. forintot – elnyervén, örömeiben tanulótársait megvendégelte, hegedült nekik, waldhornából ivott, s önelégülten mondá: „no már most én is gazdag vagyok!” Máskor értesülvén ugyan azon gróf, hogy Debreczeni vágyainak tetőpontja: egy köpenyeg bírhatása, azt neki megküldötte: ekkor elragadtatással szól: „no barátim, már most boldog vagyok!” Emlékeznek továbbá, hogy növendékével egy évet falun töltvén, az illető osztályi tankönyveket megszerelte, s önszorgalom útján jobb vizsgálatot adott, mint társai; és hogy tanárától Anakreon verseit falura vivén; midőn bėjött, annak válogatottabb helyeit könyv

² Így nevezték tájnéven Kolozs megye azon részét, melyben Gyerőmonostor van.

nélkül szavalta, sőt bámulatos könnyűséggel analysálta; mire az alosztályokban görög nyelv tanítójává neveztetett. Ez időszak alatt kötött és kötetlen beszédű irományokban próbálgatta erejét, Anakreon-dalokat írt, s iskolai társai előtt a pályadíjakat nemegyszer nyere el.

Iskolai utolsó évében egykor Désaknán innepelvén, a bányatisztek, jelesen Berényi kamaraspán köréből hozta az eszmét: bányásszá lenni. „Soha egy testületnél is oly barátságos, oly jóérlmű emberekre nem találtam” – beszélé megérkeztakor barátjának. „Ezek az elsőtől utolsóig hivatali rang, születés, s más különböztetés nélkül, mint testvérek látszanak együtt élni. Volt köztök egy szájos víg ember, ki mindenképen igyekezett rábeszélni: hogy menjek Selmecre, legyek kamarai hivatalnok: ennél” – úgymond – „bizonyosabb kenyér nincs; szegény ember, ha esze van és szorgalmas, ott leghamarabb elémegy. Azt hittem, hogy legalább is második úr a háznál, később megtudám, hogy hivatali írnok. Ez egyformaság nagyon tetszett nekem.”

A hallottak és még inkább a vonzó példa megragadák lelkét. Sorsa el lön határozva. Összegyűjté kevés takarítmányát, és egyik pártfogója kétszáz ezüst forintra egészítvén ki, eltökélé, pályájául a bányászatot választja. 1823-ban kilépett a tanodából. Ebből a korból való *Hajó* című allegorikai költeménye, melyben az alig húsz éves ifjú a társadalmi szövetkezés alapja és célja, az államfő és tagok kötelezettségei, a közjólét és közszerencsétlenségek körül mély és tiszta felfogást, ép lélekerőt, alkotványos és nemzeties érzést tanúsítólag nyilatkozik. Nyolc évvel később *Aglája* című ifjúsági zsebkönyvben tudtán kívül a közönség elébe került.

A jó reményű szegény ifjakat szóval és tettel segítő Méhes ajánlatára Debreczeni, Selmecre vívó útját Bukovina felé vette, hol egy Fundu Moldovi nevű faluban, a Mancz-féle vas-rézbányáknál új ásványerek keresésében három hónapot töltött. Miután annyiak közt ő volt szerencsés, a kutatott hegyben ásványerre legelső találni, ezt azonnal nevére keresztelték, s tulajdonosa megígéré: hogy ha a réz elékerül és tartósságot ígér, száz arany lesz az ifjú Columbus jutalma; sőt azt is ajánlotta, hogy ha kötelezi magát akadémiai tanulmányai végeztével szolgálatába állani, költségeit hordozni fogja. Ez utolsót – csak hónapban s hónapok kívánván szolgálni – nem fogadta el.

1823. november 8-án érkezett Selmecre. Alig telt el egy pár hó, megdöbben a költséges életmód látására: számot vet erszényével, s úgy találja: hogy ámbár – tulajdon vallomása szerint – ha huszonnégy órában csak egyszer eszik, pénzével másfél évig, ha kiérheti. Csüggedni kezd; de a bukovinai ígérettel fél komolyan – fél tréfásan vigasztalja magát. „Ez ugyan csak pusztá remény – írja Ignác barátjának –, s e felett még a *ha* is mellette van; de mégis elég, hogy legalább némileg megnyugtasson. Azonban biz én másképpen sem csüggedek el. Az a gondviselés, mely eddig oly különösön vezérelte sorsomat, ezután sem hágy el; s ha el ... Acheronta movebo.”

Es az idő telt, kevés vagyonkája apadt, de ismeretekben naponta gazdag lön. Tudományszomjas lelke a tudás bőv forrásához jutott. Húsz évvel később így emlékezik ez időkről: „én ugyan a mi intézeteinkben is tanulgattam; de meg kell vallanom, hogy míg a selmeci előadásokat nem hallottam, képzetem sem volt a valódi tudományról”. 1824-ben írja barátjának: „Egy éven már túl vagyok szerencsésen, jó sikerrel; a hátralevő kétévi tanfolyamot egy év alatt el akarom végezni: nagy te-

her, de másként nem tehetek, erszényem parancsolja. Tanulásomat sehogy sem hagyom félbe, akár mint húzzam is ki. Ha azon cosmopoliticum principiumom lenne, mi sok nemzeteknél oly nagy becsben van: ubi bene ibi patria, könnyű volna muszkaországi stipendiumot nyernem s Szibériában idővel még nagy úr lehetnék; de a natale solum lekötne engemet még akkor is, ha ott többé senkim sem lenne.” 1825 kitűnő igyekezete jutalmául bányagyakornokká, később mivel rendszeres akadémiai segélypénz ürességben nem volt, napidíjas radnai olvasztó-mesterré nevezetett, mely segély által végezhető 1826-ban az összes bányásztudományokat s még azon év ápril havában, Erdélyben Radnán hivatali állomását elfoglalta.

*

Ez év teszi életében az egyik főmomentumot, melyben őt, mint költőt tanuljuk ismerni, s mely – bízvást állítom – a hazai közönség teljes figyelmét érdemli. Regényes hajdonkorú, smaragdzöld hegyek közt, lelke és teste viruló korában, hivatali és nős élete kevés és édes gondú első évében, született agyában *A kióvi csata* megéneklésének szép gondolatja. Barátaihoz írt levelek, költeményének számos helyei sejtetik, hogy Radnának festői völgye volt a hely, hol a remek mű fogantatását, sőt első alakzatát nyerte. Ez időről, lelkének költői erejéről, e téren szerzett érdeméről nem szólok. Ott van felséges hőskölteménye, kevés híján bevégezve. Olvassátok, tanulmányozzátok, ítéletek felette önlátástok után... Én csak bámulni tudom lángeszét, megjósolni merem nevének halhatatlanságát.

*

A föld fordult egyet súlypontja körül és költőnket kies Arkadiájából hidegebb tartományokba veté. 1827 elején a csertési kohótisztviség mellett kémlőhelyettesé, 1829 végén a zalatnai kohóhivatalnál ellenőrré, 1833 ugyanott kohónaggyá és igazgatósági ülnökké, 1839 bánya-, kohó- és uradalmi igazgatóvá, 1840 az erdélyi kir. kincstárnál bányászügyi ideiglenes előadóvá, 1842 ugyanott tanácsossá nevezetett, e minőségben maradván 1848. augusztus 22-ig.

Huszonkét hosszú év éjnapi fáradalmas munkáival, sok sikerei – s kevés rózsáival teszi életében a második fő momentumot. A költészet tündérvilágából, mely lelkét és élete egypár évét oly széppé tette, de amelyet szépíteni remek alkotásával ő is segített, az exact tudományok, a reálék izzasztó, eredményben dús, dicsőségben fősvény munkamezejére lépett. Lelkének erői e téren is roppant vonásokban nyilatkoztak. A bányászati egyetemes állapotokat, amint a hivatali fokokon feljebb-feljebb haladt, azonnal felismerte, és kimutatván a jót és használhatót, a tudomány jelen állásával egyezőt, felfedezte, megszüntetni ajánlotta, kérte az ellenkezőt. Mélyen látó esze, a legjelesebb szakkönyvek, kormányi költségen tett egy pár műutazást, és szakadatlan búvárkodásai segélyével azonnal kijellette a javítandókat, ki a javítás módját és eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit, s mutatta fel számainak igazságát, combinációinak alaposágát, míg meghallgatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek.

Ezen előnyök és a hazai kincstártanács és bécsi udvari kamara folytonos gyámolításánál fogva sikerült neki az erdélyi bányászat körében részint személyesen, részint mások által az ő vezetése alatt eszközlésbe venni azon számos javításokat, melyek nemzeti és statusgazdászunk e nevezetes ágát a közelebb múlt évtizedek

alatt a tőkély addig nem ismert fokára emelték, néki pedig az egyetlen erdélyi bányász nevet vívták vala ki. Nincs egy reform is, hol ő, vagy mint kezdeményező és folytató, vagy mint segítő és végrehajtó jelen nem volt. A fontosabb kamarai bizottmányokban neve mindig ott áll; jegyzőkönyvek és hivatalos jelentések többnyire az ő saját kezű írásai: elvek és szellem, lelkének szakasztott kisugárzásai. Kezeimnél vannak dolgozatai hivataloskodása kezdetétől végéig saját kézzel írva. Bizonyítják ezek miket eddig mondték, és amik, mint az ő hangyamunkásságának láthatóbb eredményei, itt következnek:

A kohóknál felhalmozott salakokat bűdöskő gyártásra használni ő kísértette meg. A tűzanyagoknak a természetbúvárok által számítás alá vett hatását ő kezdte első gyakorlati kohászatra alkalmazni. Általa létesült a vasgálickészítés a zalatnai főkohónál, mellyel egy hazai új kereskedési cikket léptetett életbe. Az arany- és ezüstnek fekete rézből kifejtése körül ő tette a legelső szerencsés kísérletet, ő folytatta kedvező eredménnyel, s annak egy nagyszerű jövődőt is előkészített. Az már nem csak Erdélyben, de külföldi kohóknál is használatba vett csigafűvők, melyek amellet, hogy egyenlő fűvással az olvasztási kezelésre igen kedvező hatásúak, a másnemű fűvökhöz képest szinte csak félfannyi erőt kívánnak, az ő találmánya³, valamint a zalatnai kohóknál levő gőzmozdony is. Egy, a hazai viszonyoknak megfelelő beváltási rendszer, valamint az olvasztási költségeknek a bányászati érdekekkel egyező szabályozása is az ő terve szerint állapítottatott meg. A fiskális erdőkben használatlanul rothadozó ágbogok az ezüst-tisztálónál és gőzgépnél általa vétettek használatba, mi által sok fa és ólom kímélődik meg. A csertési és offenbányai kohók, melyek akkorig veszteséggel dolgoztak, javításai által nyereséges működésre emelkedtek.⁴ A vajdahunyadi vasgyár körül az ő tervei nyomán oly reformok tétettek, melyek a vastermelést az eddiginél jóval biztosabb alapokra fektetvén, azt képessé tették oly szükségleteknek is eleget tenni, melyeket eddig külföldi gyárakból fedeztünk. Végre az ő fejében született a gondolat, ő dolgozta a tervet: mi módon és mi eredménnyel lehetne az erdélyi sóaknáknál használatlanul heverő, vagy folyókba hányatni szokott tisztátlan konyhasó-roncsalékot sziksógyártásra használni, mely gondolat életrevalóságát, valamint a készített terv alaposágát, ő útmutatásai szerint kicsiben és nagyban eszközölt többszöri kísérletek igazolák.

Íme mint ölelte fel alkotó talentuma az egyetemes bányaügyet; mint terjesztette ki munkásságát e nemzeti és státusgazdasági ipar minden ágaira; hogy észrevett minden hiányt, minden tökéletesíthetőt, s mennyire képes volt széles ismeretei s ügyes tápintata által, hol baj jelentkezett, azonnal orvoslás után látni! Képzeltetni

³ Rischner bajor bányaőrnök erre, az alsó-ausztriai iparegyesület 1841-i gyűlésében csigafűvőre figyelmeztetvén, annak mintáját megszerezte, s elkészíttette, és miután az eredményt nem csak kielégítőnek, de valóban meglepőnek találta, afelől értekezésében így nyilatkozik: „a Debreczeni kir. bányaosztanácsos által feltalált csigafűvő, egyszerűsége, csekély költségbe kerülő volta, sok erőképessége (Leistungsfähigkeit) és feltűnően csekély légvesztesség tekintetében minden eddigi fűvőket maga után messze hátra hagy; miért is a derék feltalálót a leghálásabb elismerés méltán illeti”. (Jahrbuch für den inner-österreichischen Berg- und Hüttenmann II. Jahrgang 1842. pag. 252.)

⁴ Az erdélyi ezüst olvaszdák 1821–1831-ig: 22,245 p.f. 30. r. – 1831–1841-ig ámbár a zalatnai gőzgép és offenbányai olvaszdák ötvenezer p. ftba kerültek: 252,627 p.f. 16 3/4 p. kr. tiszta jövedelmet adtak.

mennyi s minő eredményei voltak egy ilyen tevékeny élet soha nem tágitó fáradozásainak a kincstári jövedelmekre s általában a hazai bányászatra nézve. Szíve volt ő az erdélyi bányászok pangó testületének; életadó friss vért satnyult ereibe, rugékonyságot merev tagjaiba ő szivárogtatott, ő volt éltető lelke a szinte csak vegetáló organismusnak.

Összes törekvései közül, mint a Czibles és Retyezát társaik felett, úgy tűnik ki sziksógyártás és vajdahunyadi vasgyár körüli nagy jövőndőjű műve. Az elsőről Meissner bécsi politechnicum tanár így nyilatkozik: „Úgy találom, hogy Debreczeni tanácsos úrnak tisztátlan konyhasó aprólékból sziksógyártásra intézett tervében minden, mit a tudomány e tekintetben nyújthat, legnagyobb gonddal összeállítva, s oly célszerűleg méltatva van, miszerént ki kell mondanom, hogy a tervet merőben célszerűnek tartom, s meggyőződve vagyok, hogy a feladat megoldása a legjobb kezekben van.” – Az utolsót illetőleg egy hozzá intézett legfelsőbb dicsérvény így szól: „Azon tapintat és alaposság, mellyel tanácsos úr a vajdahunyadi vastermelés ügyeit illető összes viszonyokat felismerte, kimerítően tárgyalta, s azokra éppen oly következetes, mint nyomós terveket alapított; valamint általában a vasügy körüli mély ismeretei, melyek ide vonatkozó jegyzőkönyvében kifejvék, a legfelsőbb udvar teljes elismerését érdemlék ki. Mi is annyival inkább tudtára adatik, minthogy jövőre remény van az iránt, miszerént ön kettőzött igyekezettel leend azon, hogy a vajdahunyadi vastermelés, a vasgyártás mezejéni újabb tapasztalatok alapján az ön által lehetségesnek tartató magasságra emeltesék.” – Hasonló felsőbb méltánylásban tízszernél többször, személyes érdemi pénzt jutalomban két ízben részesült.

És a zöld asztalnál e helyen csendesen dolgozó lelke, erős logikája, érett ítélete csaknem páratlanul állott. Azt mondják: a genie nem tudja vinni a hivatal mindég egy vágásban döcögő szekerét. Ő kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitartóbb hivatalnokot nem lehet képzelni. Kincstárnoki hivatalom átvételekor, addigi elnök Nádasdy gróftól a kamarai személyzet iránt felvilágosítást kérvén, felőle így nyilatkozott „ez, barátom egy pompás, minden tekintetben pompás ember”.

Azonban e rendkívüli munkásság, s általa előidézett tömérdek siker nem maradt végkép az előadói termék, a kincstár néma falai között. Kihatolának azok idővel mindenfelé az országba, ajakról ajakra szállottak Debreczeni neve és érdemei, míg nem az országgyűlési termékig jutának. Abrudbánya városa tiszteletbeli polgárjává, Zaránd megye táblabíróvá választotta, az 1842-i erdélyi országgyűlés pedig közakarattal nemességre ajánlotta. Érdekesek az abrudbányai tanácshoz intézett köszönő iratának végsorai: „fogadják önök” – így ír – „új polgártársuk áldaidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért ver, s kinél, ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jó szándék és igyekezet buzgó-sága, úgy Erdély bányászata a föld kerekén minden tekintetben legmagasabb fokon állana.”

*

A költő és szakférfi mellé kell állítanom még az embert, úgy amint ez időkben nyilvánkozott. Néhány vonás elég egyéniségének ez oldalról körvonalozására.

Első helyen áll a vérségi hűség. Ferenc testvéreben kitűnő tehetséget vevén észre, önköltségén – s ki maga is szegény volt – kiképezette, álladalmi szolgálatba ju-

tásáig folyvást segítette. Jellemző, amit ide vonatkozólag Kolozsvárt élő régi barátjához egyik levelében ír: „Ösém tanulásán” – úgymond – „örvendek, köntöséről lesz gondom; most küldök tíz ezüst forintot – kicsiből kicsit – öltöztesse őt kékbe,³ tegye vele is szegénnyel, amit körülöttem tanúsított”. Máskor ismét: „Ferenc tanítója megkeresett; megembereltem, mindent adtam, ami szegény házamtól kitelt. Pártfogójától eltávozását helyben kell hagynom, mert bizony csak jobb szabadon éhezni, – mint megfogva koplalni. Azonban nem árt neki olykor egy kis nyomorúságlátás is, csak egészen leverő ne legyen; mert a céléréskor legédesbb fűszere ez a kevésnek, s a legfoganatosbb közbenjáró a sorssal való kibékülésben.”

Szülői és testvére sok kérés után egykor csertési állomásán meglátogatták. A szegény külsőjű édesapa, mostoha anyja és deák testvér, mint máskor is minden, aki szülőföldjéről őt meglátogatta, az asztalnál legelől ültek. Ebéd alatt megérkezett egy előkelő bányatanácsos Szebenből. Debreczeni övét mindenekelőtt bemutatván kegyeibe ajánlja. A tanácsost bámulat fogta el, felismerte a jeles szakférfiában a derék embert, s merre járt, nem győzte a csertési kémlőt dicséretekkel halmozni.

Második fényvonása a baráti érzés örökös következetessége. Tanácsos korában véletlenül találkozik egyik régi barátjával. Kalap levéve akarja ez idvezletét tenni, mire ő kezéből kivévén, mélyen fejébe húzza, s szól régi szíves hangján a barátság-nak: „no most mondd el gratulatoriumodat, aztán kezdjünk okosabb dolgokhoz”. – Egy másiknak „méltóságos úr” címzését utasította vissza: „nevezz engem Marcinak” – monda – „szólíts avval a nekem mindenha oly édes te szóval; hisz én mint consiliarius is csak a régi szegény ember vagyok”.

Harmadik: egyéniségéből folyó példátlan közszeretetűsége. Tanácsosságra emeltetésekor bányásztületek, szakférfiak, politikai állású egyénektől halmaz levelei vannak irományai közt, kineveztetésén örvendezők. Egyik e nyomos szókkal végződik: „ez úttal a zöld asztal tanácskozásai alatt az igazság istennőjének ki volt nyitva szeme; senki sem irigyl e kineveztetést, mert minden elismerni kénytelen ön talentumának felsőségét”.

Azonban a kép ez oldalához a legjellemzőbb vonásokat a házi és magán élet nyújtja. Egyszerű ő itt is és eredeti, öltözkedése igénytelen. Asztaltartásában gazdagságos, mondhatni philosophus, két tál ételnél többnek ritkán leheté házánál helye, ebből jóízűn és sokat evett. Bornak csak a javát szerette, érett férfi korában azt is szűk mértékben. Családjához nagyon ragaszkodott, de hivatali elfoglaltsága miatt keveset leheté körében. Gyermekai nevelését jobbadán nejére kellett bíznia. Alárendeltjeihez szíves, szelíd és jóakaratteljes, velök társalgása oktató, hivatali szorgalomra serkentő. Ismeretlen és nagy körökben túlzásig hallgatag, sőt azokat úgyszólván kerülte. Mikor üres ideje volt, vagy szelleme a megfeszített munka alatt kifáradt, kivált szebeni tanácsos korában, azonnal ment ki a szabadba, a zöldbe: „ez az igazi életforrás” – mondá sokszor – „ez gyógyítja meg a vért, a tüdőt, és a kedélyt”. Séta helye a cukorgyár környéke és a kis erdő volt, másfelé soha sem ment. Innen van, hogy Szebennek fekvését is alig ismerte. Történt egykor, hogy Herepei Károly vizaknai pappal sétálni indulván, útjokat az úgynevezett „kispiacon” át a luther. egyház felé vették. Debreczeni a levivő grádicsok alján megáll és visszanez.

³ Hogy népies öltözetét tanulása s kiérdeklés után testvére is honoratiorokéval váltsa fel, úgy látszik élénk óhajta volt nemes szívének.

„Bizony a mai napig nem tudám” – monda – „hogyan Szeben ily hegyen fekszik és alant annyi utca van”. – „És pedig két éve már, hogy itt lakol” – jegyzé meg barátja. „Igen, bureauban” tette utána sajátos arckifejezéssel a tanácsos. „Gyakran midőn szép tavaszi vagy nyári napokon kertemben sétáltunk” – írja levelében említett barátja – „és az ajtó előtti fenyő alatt, vagy kertem zöld bokrai között, zsidónagó méhek szomszédságában kis gyermekeimet a virágtáblák között futkosni látta, gondolataiba mélyedett, és szokatlanul elkomorodva mondá: „ez az élet barátom! nem az enyim hideg falak, örökös munka és poros acták között” – ezek a szavak mélyen hagynak lelkébe pillantanunk.

Még egyet említenem kell ez időkből – humorát és velős kifejezéseit. Nézzünk levelei közé. Egyet így végez: „kurta karjaimmal e hosszú földtávolságról is ölelek;” másban mondja: „elváltam anélkül, hogy a szelek sebességét csak egy sóhajjal is neveltem volna” – ismét – „fogadd fáradságaidért köszönetem végtelen potenciáját”, másban megint: „újra alkalmaztatásomat kérde? commissionalis, tudod: érdemeimhez mérendő jutalom néz rám, vagy nézek én rá, melynek széle, hossza, mélysége bizonytalan”, végre a negyedikben: „küldök egy aranyat, takargassák bé vele, amennyire lehet, öcsém rongyait”. – Nem eredeti-e minden kifejezés, nem sajátos minden gondolata? Herepei így jellemzi őt hozzám írt levelében: „nem tartozott” – úgymond – „azok közé, kiket az iskolában, mint gyárban a kelméket, bizonyos forma szerént készítnék. O eredeti fő, valódi lángész volt, ki magából fejlődött ki, és kinek csak meg kellett mutatni az utat, hogy maga menjen rajta – tovább, mint az útmutató. Éles, könnyű felfogású ész, hív emlékezőtehetség oly mély belátással és tiszta ítélőtehetséggel ritkának adatott; és aztán az a végtelen jósága a szívnek, az a szűzleányi erkölcsösség, mely még gondolni sem tud rosszat és mindenek felett az a természetes igénytelenség és szerénység, melybe ennyi erény mint egy Rubens-kép aranyrámba foglalva voltak, oly tulajdonok, melyek őt az óvilág classicus szellemei közé emelik.”

*

Azon időszagnál vagyok, mely életében a harmadik fő momentumot teszi. A déli nap ragyogását fellegek borítják el... 1848–1851. nagy élmények kora volt Debreczenre nézve is.

Erdély Magyarországgal egyesülése részleteinek kidolgozására 1848. június 10-én kirendelt országos bizottmányba a törvényhozótest és kir. kincstár által a bányászügyekre nézve egyik küldöttül választatván július 18-án Pestre érkezett, itt augusztus 22-én a pénzügyminiszterium bányászati osztályához az igazgató oldala mellé tanácsosul neveztetett; honnan az erdélyi összes bányáügyek rendezésére Kolozsvárra leküldetvén, a forradalom után, míg magát kitisztítja, hivatalkívüli állásba tétetett.

S ott élt ő 1851 elejéig, nejével, hat gyermekével, egy szűk hajlékba meghúzódva, másoknak csak óvatosan nyújthatott, alamizsnájából. Idejét tudományos foglalkozásokkal, természet- és vegytani kísérletekkel tölté. Borult kedélye némi szórakozást egy-két jóembere látogatásában talált, kikhez ritkán ő is kivitetett, mit úgy látszott sóvár örömmel és egy nemével a rég nem érzett meglegedésnek tett.

Ez időre esnek gépész Rajkával kirándulásai a vidékre geognostikai kutatások és főként a tűzálló anyag (feuerfester Thon) kifürkészése végett. Az öszveszedett és

mintegy hetven vegyítékű agyagnemekből olvasztó csuprocskákat (Schmelztiegel) készített, s rendre egy ahhoz készült katlankában erős és hosszas tűznek tevén ki: nagyobb részük $\frac{1}{4}$ óra s némelyek egypár perc alatt csak 1–3" vízoszlopnak megfelelő légnyomás által gerjesztett tűzben összeolvadtak; két agyagnem s annak vegyítése 6–8" vízoszlopnak megfelelő tűzben több óráig volt anélkül, hogy az olvadás jeleit legkevésbé mutatta volna. Ezekben olvasztott öntött vasat és aczélat. A tűzgerjesztésre centrifugál fűvót használt, mely neki alkalmat nyújtott a természet titkainak egy más ága körüli vizsgálódásra.

Készített t.i. egy kis centrifugál fűvót, melynek dobja 16" átmérőjű, 4" széles, a tengelyén négyfelé ágazó lapátok egyenlő távolságra; a kiöntő cső vége 16" volt; a lapátokat forgásba hozta egy több egybekapású kerekekből álló gépezet, és így tetszés szerinti sebességet lehetett neki adni. Ezen fűvóval tett hosszas kísérletek adataiból Debreczeni egy számítást állított össze, amelyből meg lehetett tudni, hogy akármely adva levő átmérőjű fűvó lapátjai mily sebes forgásba kell hozni, hogy egy bizonyos vízoszlopnak megfelelően. Az említett fűvóval 14" magas vízoszlopnak megfelelő szelet is hozott elő.

Uralkodó eszméjét, fő gondolkozását azonban – a szíven rágó férgen kívül – a fűtés elméletének boncolgatása s egy lehető legkisebb költségű, legegészségesebb fűtémódnak kitalálása tette. Bűvár eszének sikerült is annak oly titkához jutni, és hozzá a szükséges kemence mintát meg is alkotni, mely november elején kovácszénnel és fával megtöltetvén, egész martius végéig, vagy minden egy hónapban aránylag töltetvén, ennek elteléséig, melegítsen és egy $2\frac{1}{2}$ öl hosszú, 2 öl széles és 2 öl magas szoba fűtésére 1 font és 22 lat készített szénnél $12\frac{1}{4}$ font fánál, vagy a szénen is fasúlyra vivén 21 font fánál több ne kelljen. Mely elmélete irományai közt egy hónapi legrészletesebb és minden parányiságra matematikai pontossággal kiterjedő kísérletekkel, számokban bebizonyítva és kellő rajzmintákkal ellátva van.

Félben levő szakmunkáin is dolgozott, némelyeket egészen bevégezvén, másoknak előrajzát tevő pappírra.

Német–magyar bányász-szótára, Soda-fabrication, Metallurgische pneumatik – művek – A kohótan alapvonásai, Allgemeine Pyrometrik kevés híján bevégezve. Bányászati tudományok rövid rendszere – egy megkezdett töredék, mely elméleti és gyakorlati részekre oszolván, az első magában foglalandotta: a) a bányászati vegytant (chemia), b) ásványtant (mineralogia), c) hegyismét (geognosia); az utolsó 1) a bányatant (Bergbaukunde), 2) kohótant (Huttenkunde). Végre némely töredéke Geognostische Bemerkungen über die siebenbürgischen Gebirge; a bányászatról általában; a szobafűtés körüli favesztegetésről, előkészületek gyanánt tekinthetők ezen tárgyak feletti tudományos értekezése.

Említenem kell még megmérhetlen becsű technikai jegyzeteit, számításait, combinatioit, melyeket végnapjaiban végtelenül gyarapított és saját kísérleteivel igazolt vagy megigazított. Mit ha képzetünkben mind össze fogunk, csak úgy alakíthatunk helyes fogalmat Debreczeni egyéniségéről, szakmájának egész körét felölelő munkaterveiről. Kár, örök kár a tudományra és főként honi bányászatunkra nézve, hogy anyagi szegénysége, családfői gondok alatt megtört lelke gátolák tudományos munkái bevégzésében, ezer tapasztalással öregbült észtehetségének teljes evolútiójában.

Egy 1850. jun. 28. levelének kivonata némi világot vet ez időkori állapotára. Mint mindenütt, itt is saját irományát használom. Az ő egyszerűen tartalmas írómodora leghívebben tükrözi saját bélyegű nemes egyéniségét. „Tisztítkozási ügyem” – úgymond – „végre csakugyan annyira haladt, hogy az illető tárgyalások határozás végett, a kormányhoz felterjesztettek. Üssön ki e határozás bárhogyan, teljes nyugalommal nézek elébe. Lelkiismeretem bizonytságot tesz, hogy kötelességimet úgy is, mint ember, úgy is mint állampolgár tökéletesen betöltöttem. Egy éve már, hogy semmi fizetést nem kaptam; de isten csodásan gondoskodott és tényekben nyilvánulólág bizonyítja bé: hogy a forradalomnak, bármi romboló volt, mégsem sikerült a társadalomból minden nemesb részvétérzést kiírtani.”

1851 Debreczeni házára új gyászt hozott. Szűkölködése mellé egyik gyermekének megbetegedése járult. Ő maga is folyvást szenvedő lélekállapotban vala. Február 13-án hívják az orvost, de nem a beteg gyermekhez, ki meggyógyult, de az apához, ki hirtelen ágyának esék. A betegség orvosolhatlansága azonnal kitűnt. Fájt a test, inkább fájt a lélek – mindkettő harmóniája felbomlottnak látszott. Gyermekének jövője szörnyen kínoztá. Egyik fiával gyakran beszélgetett, mit olykor egy egy elfojtott könny szakasztott meg. „Jer fiam!” – mond egykor – „jer simogasd szakállamat, fogjad fejemet. Ott fáj nekem. Oly jól esik közületek legalább egyet körülöttem látnom... Én magammal számoltam: de érettetek gyötrődik szívem. Mint igyekszem titeket boldoggá tenni, s íme mily boldogtalanságban hagylak el! Életemnek vége van, s nektek még mindennapi kenyeretek sincs. Tanuljatok messérséget. – Az Isten gondotokat viseli. Ő az árvák édesapja.”

Azon barátja, ki őt 1802 bölcsőjében rengette, évek teltevel feltanodába vitetni tanácsolta, majd a hivatali fokokon feljebb-feljebb emelkedni s végre is visszabukni látta, felkereste őt halálágyán 1851. február 16-án. Kínos volt e találkozás, keserűek beszélgetés tárgyai. „Meghalok barátom” – mond nehéz szívvel –, „családom sorsa öl meg. Talán jobb sorsra lettem volna érdemes.” – Búcsúztával kérdezi őt barátja: nem izen-e valamit Szebenbe? „Engem ott nem esmer senki” – mondá, s jobbját nyújtván könnyek közt áldá meg őt és övéit, s amidőn elfogódva ágyába békfordulna: „csakugyan” – szóla tört hangon – „ha Éderrel és Nemessel találkozok, vigye meg nekik köszöntésemet”.

1851. február 18. meghalt. Háziarvosa és barátja, Pataki orvostudor így ír halála felől: „Hivataloskodása elején mindjárt mind kémlő szünetlen higannyal és ólommal bajlódván, belső lélegzete már itt megtámattatott. Több éven át” – mint beszélgetéseink közt mondá – „folyvást négy kemencével olvasztott, s az iszonyú füst, mely nemcsak lakszobáit, de kertét is át meg áthatotta, valamint a vegytani kémleseitől kibontakozott gőzök tüdőjére oly ártalmasan hatottak, hogy eleven piros színt sárgásbarna váltá fel és görcsökről és nehéz lélegzésről nemegyszer panaszkodott. Zalatnára tétetvén át higany és zöldlővel járó bányászvegytani kísérleteit még nagyobbab kezdette meg. Ha egyszer laboratóriumában volt, étel végett hagyá el csak, és ilyenkor sápadtan elbágyadva, és csak kísérleteinek sikerétől elevenült szemmel álla előtte, nem sejtve, hogy minden kísérlettel egy adagnyi méreg lopódzik vérrendszerébe, mely időnap előtt megölelndi. Majd tanácsos korában az örökös elmefeszültséggel járó munka, hivatalszobájának hallgató csendje, sűrű dohányfüstgőze, elzárkózottság és sok éjszakázás kórananyagok befogadására különben is nagyon fogékonnyá vált testében a gyengülés számos elemeit rakták le. Az

1848–49-beli időszak lázas hatásai, országos küldöttségi, osztálytanácsosi feszített munkálkodások, családjának az erdélyi véres események miatti féltése, oly erős visszahatást gyakorolt lelkére, hogy amint Pestről Erdélybe jött, az úton guttaütés érte, miből hosszas fekvés után alig gyógyulhatott ki. A békövetkezett Catastroph és következményei: anyagi szegénység, munkatér-hiány, a múltak emlékével, családi kínokkal és világi megaláztatással párosulva, egyenesen az életgyökerekre vetették magukat, testben és lélekben a már régóta lappangott koranyagokat kifejtették, melyek vérvegyi hosszas sorvadás után rothasztó tüdővésszé válván, életének véget vetettek.”

Temetése csendes, egyszerű, kevesektől sejtett helyjelentékű volt, mint élete. Ez évek sajnálatos halottakban dúsak valának – sajnáltabb mint ő alig lehetett. Kíséretében nem voltak rokonok: ő azok nélkül állott e világon önteremtett névvel és leszármazással. Tisztársak, hivatalosztályok sem voltak: ő, ki dísze vala egykor szakmájának, alkalmazáson kívül hala meg; mert kitisztíttatási oklevele halála után érkezett a boldogtalan család kezébe. Sok ismereteit, tettűs életét és hasznos szolgálatait, csillogó szerencsájűnek tartott pályáját és tragikus végsorsát ismerő egy kis baráti sereg, minden osztály értelmesebbjei, és az iskolák ifjúsága, lesűjtott családjával egyesűlve kísérű őt végnyugalomra. De éppen amilyen parányi volt e kísűret eleinte, úgy nűvekedett a gyászmenet alatt. Kit temetnek? kérdűk az elmenűk, s amint a nevet hallák, önkéntelenűl csatlakozának... hallgatű volt minden. Az esemény környűletei foglalkoztaták az érzelmeket. Valami titokszerű, mindenkiel közűs nehűzség űlt a szűveken. Sokak szemében láthattál könnyeket, mindenkiében igen egy műly megindulásnak, egy erűs fájdalomnak, egy lekűzdhetlen belsű vihar-nak kinyomatát.

Ott nyugszik ő a kolozsvári temetű délnyugati szűgletében, egyszerű felírástalan kű jegyzi sírját.

*

A folyam végén vagyunk. Ehhez hasonlik az élet, melyet rajzolűk. Parányi forrás volt eredete, zaj nélkül folyt sok gyűngyűt hányt fel, több maradt elrejtűve fenekén; majd csendes nagy folyammá lett rengű hullámmázzal messze-messze haladt – tengerhez mégsem érhetett. Vagy mondjuk hajónak. Sok tartomány kincseibűl meg-rakodva, nyugodtan űszott az óceánon, akadályokkal kűzdűve, kevés derűlt sok felle-ges napot, és még több borűs éjszakát látott; sietű-sietű aranygazdag keblűvel part felű, és – közelűbe nem gyanított szűrteken szűttűrűk. Meteornak is lehetne nevezni, mely ismeretlen tájak szűrkűletébűl tűnnűk fel, pályát tört magának égi utakon, sze-rűny fűnnyel tűndűklűtt egy ideig, s utoljára – vűletlen szűtpattanva kialuvűk.

Ilyen volt ő. Csekűly sorban szűletett, s az ország fűbb hivatalai egyikűbe saját erűny által kűzdűtte fel magát. A szerencsétűl mit sem nyert, s mégis az ismeretek akkora összegűt szerzű meg, érdemei által oly kűtűnűvű lett, hogy a haza legjobbjbai közű számíttatnűk. Szerűny kűlsűje soká nem hagyá gyanítania gazdag lűlekerűt, mely késűbb a trűnig fel elűsmertűk. Ő maga, a tudomány, az élet, hárman tevűk, egyűtt képezűk egyénisűgűt oly remekkű. Már elsű fellűpte a nyilván életben, a lűngűsznek, némely balvűleműnyek ellenűbeni fűnyes diadalma volt. „Kenyűrtudo-mány az elsű és azután a hajlam szerinti exact tudományok és kűltűszet heterogen dolgok, összefűrűhetetlen fogalmak!” így hangzottak ezek. Ő éppen ez ellentűtek

genieje lett, tetteleg cáfolta meg e fennhájazó üres szókat. Lelkében égett a múzsák szent tüze; a költészet nyájas istennőjének érzé ihletét s engedelmeskedett. Első-második hivatali évében megteremti hőskölteményét s önérzetében költői nevét megalapítva tudván, lantját jobb időkhöz – mik ránézt fájdalom soha be nem következtek – nyugodni teszi. Most másik térre lépik, a technika és mechanika terére, mely kenyerét adja s melyről azt szokták némelyek mondani: hogy azon a magyarnak nincs ereje! És ő megmutatta, hogy van. Mit tett és mennyit tehetett volna szabad mozgathatási körrel mutatják alárendeltségbe, ezer nyüzsgő formák béklyói közt végbe vitt művei. Ha munkásságában nem gátoltatik, egytized alatt világhíróvé válandott. S így...? élete felakadt mint a folyó, széttört mint a hajó, kialudt mint egy meteor. Egy Chaptal, egy Biot sorsa helyett az jutott osztályrészül, mint egy Keppler-, Paine- és Camoensnek. Sokat tanult, sokat tett, sokat szenvedett. Fáradtsága gyümölcsét mégsem szedheté, műveinek örömét nem érheté. Goethe azt mondja Schiller korai haláláról: „Boldog ő, hogy az emberi élet legmagasabb pontjáról, mint tökéletes férfi szállott le. Neki azon előnye van, hogy mint jeles egész fog feltűnni: mert az ember azon alakban vándorol az árnyak között, melyben a földet elhagyja.” Oh így az én barátom halála sokszorosán szívható, sajnálatos, sötét...!

Azonban vonjunk fátyolt rá... Ő többé nem miénk, ő a históriájáé. S úgy hisszük, úgy valljuk: a világtörténet a végétélet!